

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

[Cilt/Volume: 8, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2024]

Erdem Can ÖZTÜRK

<https://orcid.org/0000-0001-9328-0205>

Doç. Dr.

erdem.ozturk@hbv.edu.tr

erdemcanozturk@gmail.com

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

<https://ror.org/05m5kc574>

İlahiyat Fakültesi

İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü

Yozgatlı Yûsuf Ziyâ ve Temâşâ-yı Âlem İsimli Eseri

*Yozgatlı Yusuf Ziya and His Work Titled
“Temaşa-yı Alem”*

Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | *Date Received*: 18.06.2024

Kabul Tarihi | *Date Accepted*: 22.07.2024

Yayım Tarihi | *Date Published*: 30.04.2024

Atıf | Citation

Öztürk, E. C. (2024). Yozgatlı Yûsuf Ziyâ ve Temâşâ-yı Âlem İsimli Eseri. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 8(2), 727-748. <https://doi.org/10.34083/akaded.1502511>

Öztürk, E. C. (2024). Yozgatlı Yusuf Ziya and His Work Titled *Temaşa-yı Alem*. *Journal of Academic Language and Literature*, 8(2), 727-748. <https://doi.org/10.34083/akaded.1502511>

Makale Bilgisi | Article Information

Değerlendirme <i>Review Reports</i>	Çift Taraflı Kör Hakemlik (İki İç Hakem+İki Dış Hakem) <i>Double-blind (Two External Referees)</i>
Etik Beyan <i>Ethics Statement</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur <i>Ethical principles were followed during preparation of this study</i>
Etik Kurul Belgesi <i>Ethics Committee Approval</i>	Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir <i>Article does not require an Ethics Committee Approval.</i>
Etik Bildirim <i>Complaints</i>	adeddergi@gmail.com
Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir <i>The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest</i>
Benzerlik Taraması <i>Similarity Checks</i>	Yapıldı <i>Yes - iThenticate</i>
Telif Hakkı ve Lisans <i>Copyright & License</i>	Yazarlar, dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler. Bu çalışma Atıf-GayriTicari Uluslararası lisansı altında yayımlanır <i>Authors publishing with the journal retain the copyright. This work licensed under Attribution-NonCommercial 4.0 International</i>

© Erdem Can ÖZTÜRK | Creative Commons [Attribution-NonCommercial 4.0 International](#)

Öz

Klasik Türk Edebiyatı, muhtevasının zenginliği ve çeşitliliği itibariyle hayata dair hemen her türlü inanç, gelenek, âdet ve yaşayış tarzından yararlanmış; pek çok bilim alanından istifade etmiştir. Dolayısıyla Klasik Türk Edebiyatı'nı tam ve doğru şekilde anlayabilmek için onun muhtevasını oluşturan hemen tüm konularda bilgi ve fikir sahibi olmak lazımdır. Bir insanın her şeyi bilmesi mümkün olmadığı gibi böyle bir beklenti de doğru değildir. Ancak Klasik Türk Edebiyatı'nı doğru anlama ve anlamlandırma noktasında, en azından ilgili konuda temel seviyede bilgi ve fikir sahibi olunması veya söz konusu muayyen manzumenin hakkıyla anlaşılabilmesi için içerdiği konularda bilgi toplanması elzemdir. Bu itibarla konusu doğrudan edebiyat olmasa da edebî metinlerin doğru anlaşılabilmesi noktasında bize bilgi sunan, en azından kültürel, coğrafi, sosyal vb. konularda içerdiği bilgilerle, öğretici bir mahiyette bulunan eserlerin tanıtılması ve neşri önem arz etmektedir. Bilhassa şair kimliği de bulunan ve manzum parçalar ihtiva eden eserlerin neşri, Klasik Edebiyatın çalışma alanına girdiği gibi onu doğru anlama noktasında da önemli bir işlev görür. Bu çalışma da Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşamış ve pek çok eser kaleme almış olan, Yozgatlı devlet adamı Yûsuf Ziyâ'nın kitabının tanıtımı hakkındadır. Çalışmamızda, son dönemin önemli devlet adamlarından biri olan yazarın dünya coğrafyası ve yer yer de gök cisimlerine dair bilgiler verdiği, manzum-mensur karışık yazılmış *Temâşâ-yı Âlem* isimli eseri tanıtılacaktır. Böylece bu önemli zatın kaleme aldığı bir eserin daha ilim âlemine tanıtılmasıyla, külliyyatının oluşturulması ve tanıtılması yolunda bir adım atılmış olacağı gibi içerdiği bilgiler itibariyle eserin Klasik Türk Edebiyatı çalışmalarına katkı sağlaması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yozgatlı Yûsuf Ziyâ, *Temâşâ-yı Âlem*, klasik Türk edebiyatı, Türk İslam edebiyatı

Abstract

*Classical Turkish Literature, due to the richness and diversity of its content, has benefited from almost all kinds of beliefs, traditions, customs and lifestyles about life; He benefited from many fields of science. Therefore, in order to fully and accurately understand Classical Turkish Literature, it is necessary to have knowledge and ideas on almost all subjects that constitute its content. Just as it is not possible for a person to know everything, such an expectation is also not correct. However, in order to understand and make sense of Classical Turkish Literature correctly, it is essential to have at least basic knowledge and ideas on the relevant subject or to gather information on the subjects it contains in order to properly understand the particular poem in question. In this respect, although its subject is not directly literature, it provides us with information on the correct understanding of literary texts, at least culturally, geographically, socially, etc. It is important to introduce and publish works that have an instructive nature with the information they contain on the subjects. The publication of such works, especially those with a poet identity and containing verse pieces, not only enters the field of study of Classical Literature, but also serves an important function in terms of understanding it correctly. This study is about the introduction of a book of this kind by Yusuf Ziya, a statesman from Yozgat who lived in the last periods of the Ottoman Empire and wrote many works. In our study, the author, one of the important statesmen of the last period, will introduce his work titled *Temaşa-yı Alem*, written in a mixed verse and prose style, in which he gives information about world geography and sometimes celestial bodies. Thus, by introducing another work written by this*

important person to the scientific world, a step will be taken towards the creation and promotion of his corpus, and it is aimed that the work will contribute to the studies of Classical Turkish Literature in terms of the information it contains.

Keywords: Yozgatlı Yusuf Ziya, Temaşa-yı Alem, classical Turkish literature, Turkish Islamic literature

Giriş

Osmanlı Devleti zamanında Bozok sancağı içinde yer alan Yozgat, eski çağlardan beri Hitit, Pers, Frig, Roma, Bizans gibi birçok eski medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Türklerin Anadolu'ya gelmesiyle Türk egemenliği altına giren il, günümüzde İç Anadolu bölgesinin küçük ve fakat önemli kentlerinden biridir. Geçmişten bugüne kadar yetiştirdiği pek çok ilim, kültür, sanat ve siyaset insanı itibarıyla günümüzde de önemini sürdürmektedir.

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında yaşamış ve önemli devlet kurumlarında görev almış Yûsuf Ziyâ da Yozgat'ta doğmuş önemli devlet ve kültür adamlarından biridir. Pek çok eser kaleme almış, velûd bir yazar olan Yûsuf Ziyâ'nın bazı eserleri neşredilmiş, bazıları tanıtılmış, bazıları ise tanıtılmayı beklemektedir.

Bu çalışmayla, Yozgatlı Yûsuf Ziyâ'nın adı çeşitli kaynaklarda geçen, fakat görebildiğimiz kadarıyla- şu ana kadar üzerine bir çalışma yapılmamış ve muhtevası hakkında detaylı bilgi bulunmayan bir eseri, *Temâşâ-yı Âlem* tanıtılarak hem yazarın hayatına hem de kültür dünyamıza katkı sunulmaya çalışılacaktır.

1. Yozgatlı Yûsuf Ziyâ¹

Eserlerinde isminden önce genellikle, ilgili kitabın neşri sırasında yaptığı görevi de bildiren Yûsuf Ziyâ'nın adı kaynaklarda, Yûsuf Ziyâ Yozgadî veya Yozgatlı Yûsuf Ziyâ şeklinde geçmektedir. Devrinin ve kültür tarihimizim farklı konularda eserler kaleme almış önemli bir müellifi konumunda olan; aynı zamanda çeşitli üst düzey devlet kademelerinde mühim görevler ifa etmiş olan yazarın hayatı ve eserlerine dair bilgiler şu şekildedir:

1.1. Hayatı

Yozgatlı Hasan Hayrî Paşa'nın (1833-1908) oğlu olan Yozgatlı Yûsuf Ziyâ, 19. yüzyıl devlet adamlarındadır. Yozgat, Kırşehir, Gümölcine, Tekirdağ, Denizli gibi vilayetlerde mutasarrıflık yapmıştır. 1853-54'te Yozgat'ta dünyaya gelmiştir. İsmi dedesi Yûsuf Ziyâ Efendi'den alır. Müellifin *Temâşâ-yı Celâl-i Hudâ* adlı eserinde verdiği bilgiye göre

¹ Şairin hayatı, eserleri ve edebî şahsiyeti hakkındaki bilgiler şu kaynaklardan derlenmiştir: (Ekinci, 2023, ss. 16-31), (Abdulkadiroğlu & Özkan, 1994, ss. 86-88), (Abdulkadiroğlu & Özkan, 2000, ss. 74-76), (Özger, 2010, ss. 253-256), (Özger, 2011, ss. 116-117), (Tavşancioğlu, 2011, ss. 146-153), (Celepoğlu, 2013, ss. 2549-2553), (Özger, 2019, s. 675)

ailesinin kökeni Yozgat'ın Osmanpaşa nahiyesinde medfun 13. asır dervişlerinden Emirci Sultan'a kadar uzanmaktadır. (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1314, s. 13) Yozgat'ta sibyan mektebinde başladığı ilk eğitimini rüşdiye mektebinde tamamlayan müellif, kendi devrinde Yozgat'taki meşhur hocalardan özel Arapça ve Farsça dersleri almıştır. Arapça ve Farsçaya hakimiyetini bu dillerde kitap kaleme alacak kadar ilerletmiş; ayrıca sülûs ve nesih hatlardan da icazet almıştır.

Yûsuf Ziyâ, genç yaşta, daha on yedi yaşındayken Yozgat Tahrirat Kalemî'nde memur olarak göreve başladı. Babası Hasan Hayrî Paşa, Kırşehir mutasarrıflığına tayin edilince görev yeri Kırşehir Tahrirat Kalemî olarak değiştirildi. Ancak bundan yaklaşık bir ay sonra görevinden istifa ederek Yozgat'a döndü ve Temyiz Meclisi Kalemî'nde işe başladı. 1872'de meclis kaleminde hukuk başkatip yardımcılığına, 10 Haziran 1874'te Yozgat Livâ İdare Meclisi katipliğine, 27 Haziran 1883'te Yozgat Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi başkanlığına tayin oldu.

Müellif, Yozgat'ın ileri gelen ailelerinden birine mensup olmasının, bu şehirde memuriyetini sürdürmesine engel olduğu gerekçesiyle 25 Ağustos 1886'da azledildi. 1887'de yeniden eski görev yeri olan Kırşehir'e, Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi'ne atandı. 1888'de Niğde, 1889'da Kırşehir ve 1891'de Lüleburgaz müdde-i umûmî muavinliklerine görevlendirildi. Başarılı hizmetleri dolayısıyla taltif edilerek 27 Şubat 1892'de Çankırı sancağı Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi başkanlığına; 1896'da Kastamonu vilayeti Merkez Bidayet Mahkemesi müdde-i umûmî muaviniğine tayin oldu. 1897'de önce Musul, daha sonra Adana ve 1900 senesinde Edirne Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi reisliği vazifelerinde bulundu. 1904'te Trablusgarp'ta istinaf mahkemesi müdde-i umûmîliğine tayin edildi. İdarî âmiri aleyhinde kötü konuşma suçlamasıyla 1906'da bu vazifeden azledildi. Yaklaşık 4 yıl memuriyetten uzak kalan Yûsuf Ziyâ, 24 Eylül 1910'da Üsküdar Bidayet Mahkemesi azalığına tayin edildi. 1918 yılında felç olduktan beş altı gün sonra vefat etti ve Merkez Efendi Mezarlığı'na defnedildi.

Yûsuf Ziyâ Bey'in evlilik tarihi ve eşinin kim olduğu bilinmemektedir. Eserlerinden *Temâşâ-yı Celâl-i Hudâ*'da, oğulları Mehmed Âsım, Mehmed Yümnî ve Yûsuf Celâleddin'in yanı sıra kız çocuklarının da olduğunu anlaşılmaktadır. (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1314, s. 8) Bununla birlikte kimi çocukları henüz kendisi hayattayken vefat etmiş, Yûsuf Ziyâ Bey, bunlara dair üzüntüsünü çeşitli eserlerinde dile getirmiştir.

1.2. Eserleri

Yaklaşık 65 yıl ömür sürmüş olan Yûsuf Ziyâ Bey dil, edebiyat, siyaset, hatırat ve siyer alanlarında olmak üzere irili ufaklı, manzum ve mensur pek çok eser kaleme almıştır. Yapılan taramalar neticesinde şairin 25 eseri tespit edilebilmiştir. Müellif, bunlardan sadece 13 tanesini bastırılmış, diğerleri muhtemelen yazma hâlinde kalmıştır. Bunda, Yûsuf Ziyâ Bey'in yazdığı bazı kitapların devrin Maârif Nezâreti'nce sakıncalı bulunmuş olması etkili olmuştur. Müellifin bazı eserlerine önce izin verildiği hâlde daha sonra kimi eserleri için toplatılma kararı verilmiştir. Bazı eserlerinin de isimlerine çeşitli müdahalelerde bulunulmuştur. Yûsuf Ziyâ Bey, neşredilen kitaplarının çoğunun sonunda telifâtının

ayrıntılı listesini vermiş, eserlerinin türünü (nazım/nesir) belirterek basılıp basılmadığını bildirmiştir.

1. Müntehabât-ı Şeh-nâme-i Firdevsî: 1306 senesinde İstanbul'da Kasbâr Matbaası'nda basılmıştır. İran edebiyatının önemli eserlerinden biri olan Firdevsî-i Tûsî'nin *Şeh-nâme*'sinden seçilen beyitlerin bir araya getirildiği bir eserdir. Bu eserin nüshasının nadir bulunması ve piyasada olanların da pahalı olması sebebiyle meraklıların ihtiyacını gidermek maksadıyla hazırlanmıştır. Kitabın sonuna da metinde geçen bazı kelime ve özel isimlerin manalarının verildiği bir sözlük yer almaktadır. (Turan, 2022)

2. Türki, Arabî, Fârsî Medâr-ı Mükâleme: 1306 yılında İstanbul'da Kasbâr Matbaası'nda basılmıştır. Öğrencilerin Arapça ve Farsça yazılmış eserleri Türkçeye tercüme etmelerini kolaylaştırmak için hazırlanmış mensur bir eserdir. Türkçe cümlelerin Arapça ve Farsça çevirilerine yer verilir. Kitapta ayet, hadis, hikmetli sözler, tarihî kıssalar, atasözleri ve benzeri konulara yönelik 800 civarında Türkçe cümle ve bu cümlelerin hemen altında da önce Arapça, sonra da Farsça tercümeleri yer almaktadır. Türkçe cümleler sade ve bilgi verici/öğretici bir mahiyete sahiptir. 256 sayfalık bir eserdir. Türkçe cümleler ortalama iki-üç satır uzunluğa sahiptir. (Turan, 2022)

3. Mir'ât-ı Muhammediyye ve Menâkıb-ı Ahmediyye: 1313/1895-96 tarihinde İstanbul'da Matbaa-i Âmire'de basılmıştır. Manzum ve mensur karışık bir siyer kitabıdır. Çankırı Sancağı Bidâyet Mahkemesi Ceza Dairesi reisliği döneminde telif edilmiştir. *Mir'ât-ı Muhammediyye ve Menâkıb-ı Ahmediyye*, 25 beyitten müteşekkil manzum bir mukaddime ile başlar. Bunu Hz. Peygamber'in hayatının kronolojik olarak aktarıldığı bölüm ilki olmak üzere iki kısım takip eder. İkinci kısımda da Hz. Peygamber'in doğumu, soyu, peygamberliği, gazaları, hasletleri, kişisel eşyaları, vefatı gibi konular ele alınmaktadır. Ele alınan hemen tüm konular geniş bir şekilde okuyucuya aktarılmaya çalışılmıştır. (Özer, 2022b) Kitap, İsmail Yıldırım tarafından yayımlanmıştır. (Yıldırım, 2020)

4. Tabsıra Yâhûd Adana Temâşâsı: Adana Bidâyet Mahkemesi reisliği sırasında yazdığı eser, Adana Vilâyet Matbaası'nda 1314 Mayıs ayında (1898) basılmıştır. İçinde manzum kısımların da bulunduğu 23 sayfalık bu mensur kitapçıkta Adana'nın tarihçesi, coğrafi ve sosyoekonomik özellikleri anlatılmaktadır. Ahmet Karataş ve Ahmet Caner Çatal tarafından 2016 yılında günümüz harflerine aktarılan eser, "*Tabsıra Yahut Adana Temâşâsı, Bir Osmanlı Yargıcının Adana Risalesi*" adıyla yayımlanmıştır. (Özbek, 2022)

5. Kastamonu, Küre, İnebolu Temâşâsı: Yûsuf Ziyâ Bey'in Adana'da müdde-i umûm muavini görevi sırasında, 1896-1897 yılları arasında kaleme almış olduğu manzum eserdir. 1313/1895-96 yılında Adana Vilâyet Matbaası'nda basılmıştır. Kitap, asıl olarak iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm; Kastamonu, Küre, İnebolu Temaşası olup toplam 1018 beyitten oluşmaktadır. İkinci bölümde ise müstakil şiirler yer alır. Eserin sonunda hata-savab cetveli yer almaktadır. 2011 yılında Ali Tavşancioğlu tarafından yayımlanmıştır. (Özer, 2022a)

6. Temâşâ-yı Celâl-i Hudâ: Yûsuf Ziyâ Bey'in Kastamonu merkezde müdde-i umûm muavini (savcı yardımcısı) olarak görev yaptığı sırada neşrettığı eserdir. 23 Nisan 1896'da tamamlanan eser, Kastamonu Vilayet Matbaası'nda basılmıştır. 130 sayfadır. Yûsuf Ziyâ Bey bu eserini, henüz iki buçuk yaşındayken vefat eden oğlu Mehmed Âsım'ın hatırasını yaşatmak ve onun vefatından duyduğu hüznü hafifletmek için yazmıştır. Eserin yazılmasında Hukuk Mektebi öğrencilerinden ve aynı zamanda Adliye Nezaretinde sicilli-i ahvâl kalem katiplerinden olan yeğeni Mahmûd Rifat Bey'in öneri etkili olmuştur. Sade bir dille kaleme alınan eser, oğul Mehmed Âsım'ın hayat hikâyesi çevresinde şekillenmiştir. Yûsuf Ziyâ Bey'in, Mehmed Âsım hayatta iken, onunla birlikte Yozgat ve Kırşehir çevrelerine yaptığı gezileri içermektedir. Eser, civarda bulunan köy, kasaba ve şehirlerin sosyoekonomik yapıları, coğrafi özellikleri hakkında detaylarıyla bilgiler vermesi açısından önem arz eder. Yunus Özger tarafından bir makale ile tanıtılmıştır. (Özer, 2022d)

7. Zemzeme-i Zafer : 1315'te (1898) Sakız'da Şems Matbaası'nda basılan küçük, manzum bir eserdir. 1897 Osmanlı-Yunan savaşıyla ilgili tarihler yer almaktadır. (Özer, 2022e)

8. Birinci Mecmûa-i Eş'ârım Yahut Nev-bahârım: 1316'da (1899) Sakız'daki Şems Matbaası'nda basılan eser, şairin muhtelif zamanlarda yazdığı şiirlerini ihtiva etmektedir. Beyhan Çelik eser üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır. (Çelik, 2012)

9. Temaşâ-yı Âlem : İstanbul'da Cemal Efendi Matbaası'nda 1316'da (1899) basılmıştır. Gezegenlerin özellikleri, dünyaya uzaklıkları, ay ve güneş tutulması, karalar ve denizler gibi coğrafi ve kozmografik bilgilere dair mensur ve manzum bir eserdir. (Özer, 2022c)

10. Evsâf-ı Seniyye-i Hamîdiyye'den Bir Şemme: Sakız'da bulunan Şems Matbaası'nda 1316'da (1898) basılan bu küçük eser, manzum ve mensur karışık bir yapıdadır. Yazarın, 1888'de Ankara'da yaşanan kıtlık sebebiyle oluşturulan komisyonda, kendisine görev verilmesinden duyduğu memnuniyeti ifade etmek ve bu vesileyle padişah'tan gördüğü iltifata teşekkür etmek amacıyla kaleme aldığı küçük bir eserdir. Kaleme aldığı şiirleri ve toplantılar sırasında yaptığı konuşmaların metinlerini içermektedir. Bahsi geçen konuların yanı sıra, 15 Ağustos 1306 / 27 Ağustos 1890 tarihinde Yozgat'ta yaşanan sel felaketi hakkında da manzum bir metin bulunmaktadır. (Yıldırım, 2021)

11. Bârika-i Te'essür: İstanbul'da bulunan Metin Matbaası'nda 11 Mart 1325 / 24 Mart 1909 tarihinde basılmıştır. Şairin babası Hasan Hayrî Paşa'nın geniş biyografisi ve onun ölümü üzerine duyduğu üzüntüyü dile getirdiği 65 bentlik mütekerrir müseddesi ihtiva eden manzum-mensur karışık bir risâledir (Ekinci, 2022)

12. Meb'ûsâna Rehber, Hürriyetin Osmanlılara Hitâbı: 1326 yılında İstanbul'da basılmış 24 sayfalık küçük, mensur bir risâledir. Eserde mebuslara Osmanlı Devleti'nin siyasi, idarî, malî, hukukî durumlarıyla ilgili bilgiler verilir.

13. Vâveylâ-yı Peder Yâhûd Evlâd Acısı:

Eserin yazım tarihi hakkında açık bir bilgi bulunmamaktadır. Kitabın telif tarihi, müellifin vefat tarihi olan 8 Cumâde'l-ülâ 1329/7 Mayıs 1911 ile yayım tarihi olan 1330 yılı

Muharrem ayının başları arasında olmalıdır. Yûsuf Ziyâ Bey'in en küçük oğlu ve istikbalinden ümitli olduğunu dile getirdiği Yûsuf Celâleddin'i delikanlı çağlarında iken kaybetmesi üzerine *Vâveylâ-yı Peder Yâhûd Evlâd Acısı* isimli eserini kaleme almıştır.

Kitabın başlığından muhtevasına kadar elem ve kederin açıkça hissedildiği eser, baştan sona kadar, evlat acısını defalarca tatmış bir babanın ölüm karşısındaki feryatlarını dile getiren mersiyele ihtiva etmektedir. Çoğunluğu manzum olmakla beraber mensur parçaların da yer aldığı metin üçü Farsça, biri Arapça kalanı Türkçe olmak üzere toplam dört yüz yetmiş beyitten mürekkeptir. (Ekinci, 2023, ss. 5-33-36)

Yûsuf Ziyâ Bey bazı eserlerinin (*İnebolu Temâşâsı, Mebûslara Telkinler, Vâveylâ-yı Peder*) sonunda basılmış ve basılmamış kitaplarının listesine yer vermiştir. Yayımlanmış son eseri olan *Vâveylâ-yı Peder*'in neşirinden (Aralık 1911) vefat ettiği 1918 yılına kadar geçen sürede daha evvel yayımlanmamış bazı eserlerini bastırması olabileceği düşüncesiyle yaptığımız ayrıntılı inceleme ve taramalarda basılmış başka bir eserine rastlanmamıştır. Bununla birlikte aşağıda isimleri bulunan eserlerin yazma nüshalarına da ulaşamamıştır. Yûsuf Ziyâ Bey'in basılmamış olan eserleri şunlardır:

- 1) *İkinci Mecmûa-i Eş'ârım Yâhûd Sonbahârım* (Manzum)
- 2) *Manzûm Mektûblar*
- 3) *Mensûr Mektûblar*
- 4) *Şiven Yâhûd Fıkdân-ı Nev-cevân {Şiven Yâhûd Firkat-i Nev-cevân}* (Manzum)
- 5) *Edirne Temâşâsı* (Manzum ve Mensur)
- 6) *Adana'da Nagamât-ı Sayfiyye ve Bir Gurûb Temâşâsı* (Manzum ve Mensur)
- 7) *Trablusgarb'da Bir Kûsûf Temâşâsı* (Mensur)
- 8) *Mir'ât-ı Tecelliyât Yâhûd Temâşâ-yı 'Âlem-i Menâm*
- 9) *Nagamât-ı Mersiyye*
- 10) *Evsâf-ı Güzîde* (Manzum ve Mensur)
- 11) *Hatırât-ı Hayâtım*
- 12) *Manzume-i Enbiyâ*

1.3. Edebî Şahsiyeti

Hukukçu kimliğiyle Osmanlı Devleti'nin çeşitli vilayet ve kurumlarında görev yapan Yûsuf Ziyâ Bey, bu görevleri ve çeşitli seyahatleri vesilesiyle ziyaret ettiği yerleri, bir seyyah dikkatiyle gözlemlemiş ve bu izlenimlerini eserlerinde aktarmıştır. Kaleme aldığı eserlerinden hareketle müellifin cömert, yardımsever, mütedeyyin ve hayırsever bir kimse olduğu anlaşılmaktadır. Yazar başta edebiyat olmak üzere tarih, coğrafya, kültür ve sanata ilgi duymuş ve bu konularda çeşitli eserler yazmaya gayret etmiştir.

Eserlerini genel olarak manzum-mensur karışık olarak yazan müellif, hem yazar hem de şair olarak anılabilir. Yûsuf Ziyâ Bey, şiirlerinde “Ziyâ” mahlasını kullanmıştır. Şiirlerinin çoğunu aruz ile yazan şair, genel itibariyle aruz kullanımı açısından oldukça başarılıdır. Sayıları az olsa da hece ölçüsüyle yazılmış şiirleri de bulunmaktadır. Dil ve edebiyatta birtakım değişimlerin meydana geldiği bir dönemde yaşamış olan müellif, devrindeki şiir dili ve konularında meydana gelen değişikliklerden pek fazla etkilenmemiş, sevelerinin açtığı yoldan gitmeyi tercih etmiştir.

Yûsuf Ziyâ, eserlerini kaleme alırken geleneğin takipçisi olmuş gazel, kaside, kıt’a, mesnevi, musammat gibi nazım şekillerinde tevhid, münâcât, na’t, medhiye, fahriye, mersiye, tarih, sâkinâme, gibi nazım türlerinde şiirler kaleme almış; Batı edebiyatından Türk edebiyatına geçen türlere pek itibar etmemiştir. Bununla birlikte, gelenekten farklı olarak, şiirlerinin çoğunun altında ilgili manzumenin ne zaman yazıldığını bildiren tarihler yer alır. Müellif, tarih düşürme hususunda da mahirdir. Ayrıca bu tarihlerin hangi sebeple yazıldıkları da o manzumenin başında açıklanmıştır.

Genel itibariyle geleneğin takipçisi görüntüsü arz eden müellifin bazı şiirlerinde halk şiirine benzer söyleyişleri de yer alır. Şiirleri arasında “şehrengiz” türüne yakın kabul edilebilecek “temâşâ” başlıklı manzumeler dikkat çeker. Memuriyeti dolayısıyla bulunduğu şehirlerin güzelliklerini anlattığı bu şiirler, konu edinilen şehirlerin o dönemki değerlerini anlatması açısından önemlidir. Şiirleri arasında sayıca fazla olmasa da hakîmâne söyleyişler ve nasihatler de bulunur.

2. Temâşâ-yı Âlem

2.1. Şekil Özellikleri

Temâşâ-yı Âlem isimli eser, 1316 senesinde İstanbul Cemal Efendi Matbaası’nda neşredilmiştir. Jeneriğinde yer alan bilgiye göre eserin basımı için Maarif Nezaretî’nden 17 Eylül 1314 tarih ve 521 numaralı ruhsat alınmıştır. Şu hâlde, eserin elimizdeki nüshasından evvel basılmış bir metnin bulunma ihtimali de hatırdan tutulmalıdır.

Matbu olması hasebiyle çeşitli yazma ve basma eser kütüphanelerinde çok sayıda kopyası bulunan kitap, jenerikle birlikte 53 sayfa ve sondaki hata-savab cetvelinden müteşekkildir. Jenerik bölümünde üst kısımda eserin ismi koyu şekilde, *Temâşâ-yı Âlem* olarak geçer. Hemen altında müellif bilgisi yer alır: “Muharriri Gümülcine Mutasarrıfı Sa’âdetli Hasan Hayrî Paşa Hazretlerinin Mahdûmu Adana Merkez Cezâ Re’îsi Yûsuf Ziyâ.” (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1316, s. 1)

Aynı yerde ve devamında eserin basımı hakkında yıl, yer ve ruhsat bilgileri bulunur:

“Ma’ârif Nezâret-i Celîlesinin 17 Eylül Sene 314 Târîh ve Beş Yüz Yigirmi Bir Numerolu Ruhsat-nâmesini Hâ’izdir.” (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1316, s. 1)

Eserin, orijinalliğinin tespiti ve sahtelerinden ayırt edilebilmesinin temini için de bir not düşülmüştür:

“Muharririn Mührüyle Mahtûm Olmayan Nûshaya Sahte Nazarıyla Bakılacaktır.” (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1316, s. 1)

Aynı sayfanın en altında basım yer ve tarih bilgisi bulunur:

“İstanbul, (Cemâl Efendi) Matba‘ası – Bâb-ı ‘Âlî Karşısında Numero 57, 1316.” (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1316, s. 1)

Jeneriğin yer aldığı ilk sayfayı, büyük fontla basılmış bir besmele ve manzum bir metinle başlayan 2 numaralı sayfa takip eder. Burada yer alan ilk şiir *Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün* vezniyle yazılmış olmakla birlikte kitapta yer alan manzumelerin vezinleri belirtilmemiştir. Kitabın içerisinde çeşitli manzum metinler bulunmaktaysa da eserin ekseriyetinin mensur olduğu görülmektedir.

Eserde dikkat çeken bir husus da Osmanlı’nın son dönemlerinde neşredilmiş eserlerde gördüğümüz, dipnot kullanılması usûlüdür. Müellif, açıklamaya ihtiyaç duyulan konu ve kavramlar geçtiğinde, dipnotlar vasıtasıyla ilgili konu ve kavramları zaman zaman etraflıca zaman zaman da kısaca izah etmiştir.

Noktalama işaretlerinin de sıklıkla kullanıldığı kitapta noktalama işaretlerinin yerlerinin bugünün kurallarına tam manasıyla uyduğunu söylemekse güçtür. Bilhassa manzum kısımlarda kullanılan noktalama işaretlerinin yerlerinin, genel olarak günümüz gramer/noktalama kurallarına uygun olduğu söylenemez.

2.2. Muhteva, Dil ve Üslup Özellikleri

Temâşâ-yı Âlem, jeneriği takip eden ikinci sayfadan itibaren başta büyük fonta yazılmış bir besmele ve onun altındaki 62 beyitten oluşan kaside ile başlar. Kitabın tamamı boyunca hiçbir başlık bulunmaması, konu geçişlerinin paragraf başları ile yapılması, şiirlerden önce veya sonra da küçük semboller kullanılması kitabın dikkat çeken bir yönüdür. *Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün* vezniyle yazılmış bu ilk kasidenin matla beyti:

Nazar kıl levh-i ra‘nâya, temâşâ-yı cihandır bu
Sana dünyâyı gösterdi, ki mir‘ât-ı zamândır bu (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1316, s. 2)

Makta beyti ise:

Bunu ikmâlîne tevfikini rehber, kıl ey Vehhâb
Benim ‘aczim buna mâni‘, ne müşkil dâsîtândır bu (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1316, s. 5)

şeklindedir.

Klasik Türk Edebiyatı geleneğinden farklı olarak bu kasidede bir mahlas beyti bulunmaz. Onun yerine şair, şiirin sonuna ayrı olarak künyesini koymayı tercih etmiştir:

Hasan Hayrî Paşa-zâde Yûsuf Ziyâ.

Kasidenin ilk beyitlerinde, bu kitabın dünyayı gösteren; dünyanın hayret veren özelliklerini ve Allah’ın yaratma sanatının tecellilerini açıklayan bir eser olduğu ifade

edilir. Hikmet sahiplerinden ilim ve fen sahiplerine kadar herkesin, gök ve gök cisimleri karşısında aciz ve şaşkınlık içinde oldukları dile getirilir.

Allah'ın zaman ve mekândan münezzeh olduğu; dünyanın, Hz. Peygamber başta olmak üzere pek çok peygamber ve evliya için bir durak, ziyaretgâh ve kabir olduğu söylenir. Akabinde, buna mukabil dünyanın imar edilmesinin gereğinden bahsedilerek söz devrin padişahına getirilir. Bu konuda büyük bir hediye olarak Osmanlı Devleti'ne gönderilmiş olduğu ifade edilen Abdülhamid Han'dan övgüyle ve halifeliliğine vurgu yapılarak bahsedilir; kendisine dualar edilir.

Ardından Allah'a hamd, Hz. Peygamber'e salat ve dua edildikten sonra, eserin Allah'ın yardımıyla tamamlanabilmesi için dua ve niyaz ile girizgâh mahiyetindeki bu manzume sona erer. Yukarıda da ifade edildiği üzere, bu kasidede bir mahlas ve dolayısıyla mahlas beyti yoktur. Şiirin sonuna şairin künyesi eklenmiştir.

Bu kasideden hemen sonra *Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün* vezniyle yazılmış dört mısradan oluşan bir manzume bulunur. Bu dörtlükte şair, âlemi tasvir ve izaha gayret ettiğini, ancak Allah'ın yarattığı nice âlemleri idrak ve tasvirde aciz kaldığını dile getirir:

Söyleriz her demde bir türlü makâl-i 'âlemi
Sanki tasvîr eyleriz biz de misâl-i 'âlemi
Hâlık-ı kevn ü mekânın var nice 'âlemleri
'Aczimiz idrâke mâni'dir me'âl-i 'âlemi (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1316, s. 6)

Yukarıdaki iki manzume ile başlayan eser, mensur bir bölümle devam eder. Bir deneme paragrafını andıran bu kısımda berrak ve تنها bir mehtap gecesinde gökyüzü ve semadaki türlü yıldız ve gezegenleri hayret ve şaşkınlıkla izleyen yazarın bu duygu ve hislerinin yansımaları yer alır. Akabinde bu hisler bir beyit ile nazmen ifade edilir:

Yâ Rab bu ne şem' ü bu ne cem' ü bu ne cevher
Yâ Rab bu ne âlâyîş ü zehre bu ne zîver (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1316, ss. 6-7)

Akabinde yine mensur bir kısım başlar. Burada ayın parlaklığı sevgilinin parlak ve güzel çehresine benzetilerek methedilir. Devamında ayın dünyanın uydusu olması, ışığını güneşten alması, dünyaya uzaklığı, büyüklüğü, şekli, yapısı, kendi ve dünya eksenini etrafındaki dönme süresi gibi teknik konularda bilgiler verilir. Ayın coğrafi özellikleri, üzerindeki hava, su ve yaşam durumu, ayın hareketlerinin etkileri gibi konulara da değinilir.

Burada verilen bilgilerin günümüz astronomi ve coğrafi verileriyle mukayese edildiğinde tam doğru olmasa da bugünkü bilinenlere yakın olduğu görülmektedir. Mesela Yûsuf Ziyâ Bey, ay ve güneş arasındaki mesafesi 377.000 kilometre olarak bildirir. (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1316, s. 8) Bugünkü bilgilerimize göre bu mesafe 363.100 kilometre ile 405.690 kilometre arasında değişmektedir. Ay ile dünyanın merkezden merkeze uzaklığı ise 384.403 kilometre olarak ifade edilmektedir.²

² Bkz. <https://www.uzay.co/ayin-dunyaya-uzakligi-ne-kadardir/>; <https://tr.wikipedia.org/wiki/Ay>. [erişim tarihi: 02.03.2024]

Bu teknik veri ve bilgileri öncesine hem lafzen hem manen anlamında oldukça benzer bir beyit takip eder:

Yâ Rab bu ne necm ü bu ne bezm ü bu ne peyker

Yâ Rab bu ne kudret, bu ne 'âlem bu ne dilber (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1316, s. 10)

Devamında güneş sistemindeki yakın ve büyük gezegenlerden bahsedilir, sekiz tanesi ismen sayılarak bunlar dışında teleskopla görülebilen ve keşfedilmiş 250'den fazlasının bulunduğu da belirtilir. İsimleri sayılan büyük gezegenler şunlardır: Utârid, Zühre, Arz, Mirrîh, Müşterî, Zuhal, Uranüs, Neptün. Teleskopla görülebilen gezegenler olarak da Vesta, Junon, Seres ve Pallas'ın isimleri sayılır. Bütün bunların hareketlerini hangi ekseninde ve ne kadar sürede yaptıkları hakkında da birtakım bilgileri verilir. Buna göre devir hareketini Dünya 365 günde, Utarid 3 ayda, Neptün 166 senede tamamlar. Zuhal'in 8, Müşterî'nin 4, Uranüs'ün 8, Neptün'ün 1 ve Dünya'nın 1 uydusu olduğu ve bunların ışıklarını Güneş'ten aldıklarına değinilir. (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1316, ss. 10-11)

Ardından Halley yıldız takımı hakkında bazı bilgiler verilir; bir kısmının gözle bir kısmının ise teleskop vasıtasıyla görülebildiği bildirilen yıldız, uydu ve gezegenlerin varlığından bahsedilir. Utârid, Zühre, Mirrîh, Müşterî, Zuhal, Uranüs, Neptün'ün Dünya'ya nispetle büyüklükleri ve güneşe göre konum ve mesafeleri hakkında bilgi verilir. (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1316, ss. 11-13)

Bu bilgileri takiben, evvelce geçen iki müstakil beyte yine lafzen ve manen benzer başka bir beyit daha yer alır:

Yâ Rab bu ne nûr u bu ne 'âlem, bu ne tedvîr

Yâ Rab bu ne 'aks ü ne celâl ü bu ne tedbîr (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1316, s. 13)

Yûsuf Ziyâ Bey akabinde, Güneş'in yıldız ve gezegenlerin merkezi konumunda bulunduğunu, Dünya'dan da yaklaşık bir milyon dört yüz bin kat büyük olduğunu dile getirir ve güneş tutulmasının nasıl gerçekleştiğini izah eder. Semadaki milyarlarca gezegen ve yıldızın bir arada ve fakat birbirlerine temas etmeden büyük bir kuvvet ve kudretle hareket etmelerinin, insanoğlunun idrakinin çok ötesinde olduğunu söyleyerek Allah'ın kudretine gönderme yapar. Hemen ardından da bu minvalde bir iki ayrı müstakil beyit kaydeder: (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1316, ss. 13-14)

Yeter mi kudret-i Mevlâ'ya bu idrâk-i kâsırlar

Nasıl olmaz buna hayrân ehl-i hâl ü nâzırlar

Vasf-ı Hak'da sûre-i İhlâs oku âzâde ol

Sil hemân mir'ât-ı kalbi şîrk ü zanndan sâde ol

Bu beyitlerin ardından da böylesine mükemmel bir âlemi gören ve bilen bir insanın; Allah'ın birliğini, kudret ve azametini, lütf ve inayetini, ihsan ve yaratma sanatını her an tasdik, tesbih ve saygıyla anmamasının; Hz. Peygamber'e salat ve muhabbet arz etmemesinin kâbili mümkün olamayacağını ifade eder. (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1316, ss. 14-15) Bu ifadelerinin benzerlerini, yine bir beyit ve bir dörtlük ile iki manzume ile tekraren dile getirir:

Lutf-ı Hakk'ın şükrünü ifâya mâni' hâlimiz
 Cürmümüz 'afv eyleye Mevlâ-yı 'âl-i 'âlimiz

Bak şu levha kıl temâşâ, ibtidâ-yı 'âlemi
 Eyle mâzîden tefehhüm intihâ-yı 'âlemi
 Çünkü istikbâle mâzî, müncelî âyînedir
 Dâ'imâ bil sen muhakkak, tâ fenâ-yı 'âlemi (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1316, s. 15)

Buradan itibaren gök cisimleri ve gezegenlerden Dünya'ya dönülür ve yeryüzünün farklı bölge, ülke, şehir ve ırkları hakkında bilgiler verilmeye başlanır. Bu kısımda 15. sayfadan itibaren 19. sayfaya kadar dünyanın şekli, büyüklüğü, ırkları, kara ve denizleri, nüfusu, dinleri, ülkeleri, hayvanları, bitkileri, coğrafi özellikleri gibi bazı hususlara genel olarak temas edilerek dikkat ve ibret nazarıyla bakılması nasihat edilir. (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1316, ss. 15-19)

Eserin 19. sayfasının başında yer alan *ba'dehû evvelâ* ibaresiyle okyanuslar, denizler ve kıtalar bahis konusu edilmeye başlanır. Burada önce Büyük Okyanus (Bahr-ı Muhî-i Kebîre), Atlas Okyanusu (Bahr-ı Muhî-i Atlasiyye), Hint Okyanusu (Bahr-ı Muhî-i Hidiyye) ve daha sonra da beş kısım olduğu bildirilen Asya, Afrika, Avrupa, Amerika, Okyanusya kıtaları sayılır. Devamında ise Amerika'dan Japonya'ya kadar geniş bir coğrafyadaki bazı deniz isimleri anılır: “*Asya'da vâki' bahr-ı ummânlar, bahr-ı asferler, bahr-ı ahmerler, Çin, Japonya, Behreng denizleri, Avrupa'da bahr-ı Ebyazlar, bahr-ı Azaklar, bahr-ı Baltıklar, bahr-ı Sefîdler, bahr-ı Siyâhlar ile Manş, Adriyatik, Adalar, Marmara, Yunan denizleri, Amerika'nın Antil, Hudson denizleri ve sâ'ire 'âdi göller gibi görünüyor.*” (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1316, ss. 19-20) Bu denizlerde martı, karabatak gibi çeşitli deniz kuşlar ile zırhlılar, korvetler, kruvazörler, vapurlar ve yelken gemilerinin sandallar ve kayıklar gibi küçük küçük görüldüğü söyleniyor.

Daha sonra Amerika, Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarında yer alan büyük göllerin bazılarının isimleri (Ladoga, Onega, Konstans, Cenova, Yanya, İşkodra, Ohri, Aral, Van, Hazar, Lut, Niyami, Süperiyor, Horon, Mişigan, Ariye, Ontariyo, Titikaka) (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1316, s. 20) sayılarak bunların Allah'ın rahmetinden hasil olmuş sıradan birer su birikintisi gibi oldukları söylenerek Allah'ın kudretine işaret ediliyor.

Göllerden sonra dünyanın önemli nehirleri sıralanıyor (Obi, İyenezeyi, Lena, Amur, Havanighu, Kayanig, Fırat, Dicle, Ceyhun, Kızılırmak, Seyhan, Ceyhan, Volga, Tuna, Ren, Neva, Vistol, Prut, Sepre, Sen, Tamis, Misisipi Misori, Sen Lora, Amazon, Nil, Kongo, Senegal, Gamibya, Kuanza, Konana, Oranj) (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1316, ss. 20-21) ve bunların dünya ve evrenin büyüklüğüne nazaran küçük birer cetvel ve ark gibi kaldıkları dile getiriliyor. Müellifin bu büyük coğrafi yapıları bölge bölge ve isim isim sıraladıktan sonra, bunların evrendeki durumlarını küçümseyerek ifade etmesi, Allah'ın kudretini ve evrenin büyüklüğünü ifade ederek okuyucuyu ibret nazarıyla bakmaya yönelten bir tutum olarak görülüyor.

Aynı yerin devamında ise Amerika'da Niaraga ve Misisipi nehirlerinin kaynağına yakın konumdaki Misisipi Şelalesi ve Afrika'da Nil nehri üzerindeki Asvan Şelaleleri'nden bahsedilerek bunların seslerinin ve köpüklerinden çıkan dumana benzer su zerreciklerinin insanlara ne kadar hoş görüldüğünden bahsediliyor. (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1316, ss. 21-22)

Yûsuf Ziyâ Bey daha sonra Dünya üzerindeki önemli adalardan bahsetmeye başlıyor. Burada Amerika'dan Afrika'ya, Asya'dan Avrupa'ya kadar önemli pek çok adadan isimleriyle bahsediliyor. Bunlardan bazıları: Büyük Britanya, İrlanda, Sicilya, Korsika, Malta, Sardunya, Mora, Girid, Serendib, Maldiv, Kıbrıs, Japonya Adaları, Madagaskar, Kanarya, Bahama, Sumatra, Cave, Burne'ü, Bismark, Novelgine, Filipin, Mariyan, Karvelin, Diti, Havai, Tasmanya Adaları, vb. (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1316, ss. 22-23) Bunlardan özellikle Amerika civarında bulunan adalar için çok verimli hatta senede iki kez hasat yapılabilir gibi hususî bilgiler verilirken diğerleri ile ilgili bu tür bilgiler verilmez. Hemen ardından Asya'daki Himalaya, Çin ve Pamir bölgelerindeki dağ ve dağ kümelerinin büyük bir taravet ve letafetle kendilerini gösterdiklerine değinilir. (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1316, s. 23)

Çanakkale Boğazı, Süveys, Cebelitarik, Bank gibi bazı kanal ve boğazlar da coğrafi konumları ve bağladıkları nehir veya denizlerle anılarak parıl parıl parlıyorlar şeklinde tavsif ediliyor. İtalya, Atina, İzlanda, Amerika ve Havai Adaları'ndaki yanar dağlar ise siddetle yanan ve alev saçan bacalara benzetilir. (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1316, ss. 23-24)

Yûsuf Ziyâ ardından, Asya'da bulunan Himalaya sıra dağlarının (yazarın tabiriyle Himalaya cibâl-i müteselsilesi) 9.000 metreye yakın yüksekliği ile dünyanın en yüksek noktası olduğuna değir. Daha sonra kimi özelliklerine değindiği ve yeryüzünü irili ufaklı cüsseleriyle süslediklerini ifade ettiği bazı dağları, kendi izahatıyla şu şekilde sıralar: Lübnan Dağı; Hindistan'ın güneyindeki Seylan yani Serendib adasında bulunan ve Hz. Adem'in orada olmasıyla tarihte meşhur olmuş Adem Dağı; İran sınırında yer alan ve Hz. Nuh kıssasıyla meşhur olan Ararat Dağı; Hz. Musa ve İlahî tecelliye mazhar olmasıyla meşhur Tûr-ı Sînâ; Hz. Peygamber'e ilk vahyin geldiği yer olması hasebiyle meşhur Hira Dağı ile mübarek beldede bulunan Arafat, Kubeys, Safâ, Merve, Minâ; Avrupa'daki Alp ve Karpat dağları; Asya'da Aral ve Kafkas dağları; Afrika'da Atlas dağları. (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1316, ss. 24-25)

Yukarıdaki dağlarla ilgili verilen bilgileri takiben Mekke ve Kabe ile ilgili bir paragraf bulunmaktadır. Bu bölüm Hz. Peygamber, Mekke ve Kabe ile alakalı pek çok hususa değinilen teşbih, tanım ve betimlemelerin bulunduğu uzun ve fakat tek cümlelik bir paragraftır. Burada kısaca şu bilgi ve betimlemeler bulunur: Özellikle dikkat edilmesi gereken bir yer vardır ki burası 5 kıtanın en büyüğü, karaların en eskisi ve insanoğlunun ilk meskeni olan Asya'nın güney batısında bulunan Arap Adası'nda yer alan Kubeys, Nur gibi mübarek dağlar arasındaki Faran, Ümmülkura, Belde-i Tayyibe namlarıyla bilinen, 100.000 nüfusu barındıran, hazret-i fahrü'l-ümem, sebab-i îcâd-ı âlem, resûl-i ekrem, nebî-yi efham, ulû'l-azm-ı muhterem, ser-tâc-ı benî-âdem, nûr-ı mücsem, sâhibü't-tâc ve'l-ilm, mazhar-ı hitâb-ı müstetâb-ı nûn ve'l-kalem, sallallâhu aleyhi ve sellem

efendimizin mevlidi, *Kur'ân* surelerinin çoğunun geldiği, dîn-i mübîn-i İslâm'ın beşiği olan mübarek ve müşerref Mekke-i Mükkerreme'de tavlen 400, arzen 304 zirâ', mimârî cesâmetindeki mescid-i münîf ve harem-i şerîf dâhilinde kadîm beytü'l-ma'mûrun esâsı üzerine mü'esses rûnk-i şarkî, rûkn-i yemânî, rûkn-i şâmî, rûkn-i irâkî nâmlarıyla müsemmâ dört rûknü şâmil murabb'ü's-şekl ve rûknlerinin her biri seksen bir zirâ' mi'mârî derecesinde vâsî', yedi aded minareyi havî ... hacer-i behiştî, es'ad u efhame, (hacer-i esved) bak bak ki bir nûr-ı 'âlî-yi lâhûtî nazar-ı ibtisâra karşı nev-be-nev lâmi' ü dırahşân oluyor. (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1316, ss. 25-26)

Görüldüğü üzere Yûsuf Ziyâ sözü son noktada Hacerülesved'e getiriyor. Ancak oraya gelinceye kadar coğrafi, dinî, mimarî, ve teknik pek çok konuda bilgi veriyor. Bu sırada bilhassa Hz. Peygamber ile Hacerülesved'i genişçe tavsif, mehd ve tazim ediyor.

Akabinde Hz. Peygamber'in kabri ve birlikte medfun olduğu zatlardan bahsediliyor. Bu bilgi özetle şu şekilde veriliyor: Mekke'nin kuzeybatısında etrafı surlarla çevrili olan Medine'de Hz. Peygamber'in mübarek kabri bulunur. Burada Resul-i ekrem kızı Hz. Fatıma, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer ile birlikte medfundur. Onun mübarek kabri her an nur saçmaya ve insanları cezb etmeye devam etmektedir. (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1316, ss. 26-27) Bu kısımda da bilhassa Hz. Peygamber ile alakalı uzun uzun tazim ve medh cümlelerine yer verilir.

Yûsuf Ziya ardından kimi İslam ileri gelenlerinin kabirlerinin bulunduğu yerlerle ilgili bilgiler verir: Medine'deki Cennetü'l-bakî'a kabristanında medfun olanlar: Hz. Osman, İmam Hasan, İmam Zeyne'l-Âbidîn, Hz. Hamza, İmam Malik; Mekke'de Hz. Hatice, Abdullah bin Zübeyr ve annesi Esmâ binti Ebubekir, Abdullah bin Amr, İbni Abbas ve sair ehl-i beyt, ashab-ı kiram, tâbî'n-i zül'ihtirâm, evliya-yı kirâm; Sıffin'de Veysel Karanî; Halilü'r-rahmân civarında Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İshak, Hz. Lut, Hz. İsrail, Hz. Yûsuf ve Hz. Yakub; Fâ'ür bölgesinde Hz. Musa; Haleb'de Hz. Zekeriyya; Şâm'da Hz. Yahya ve Şeyhül-ekber Muhyiddin İbnü'l-Arabî, İbni Hallikân, Kudüs Fâtihi Sultan Selaheddîn-i Eyyûbî, Ömer bin Abdülaziz; Humus'da Hâlid bin Velid; Lâzikiye'de İbrâhim bin Edhem, Ebû İshâk, Hz. Davud ve Hz. Süleymân; Tarsus'ta Hz. Danyal, Halife Me'mûn; Musul-Ninova Tepesi'nde Hz. Yunus, Hz. Circis; Necef'te İmâm Ali; Kerbela'da Hz. Hüseyin; Bağdad'da Hz. Yûşa', Muhammed bin Ebubekir, İmam Ebu Hanife, Abdülkâdir Geylânî, Ma'rûf-ı Kerhî, Cüneyd-i Bağdâdî, Behlül-i Dâna, Ebu'l-Ferec el-Cevzî, Ebubekr el-Bâküllânî, İmam Musa-yı Kâzım, İmâm Yûsuf; İran-Rey kasabasında İmam Muhammed bin Hasan el-Şibânî; Samra'da Muhammed el-Mehdî, Hasan el-Askerî; Basra'da Hz. Talha ve Hz. Zübeyr, Enes bin Mâlik, Hasan-ı Basrî, Râbiatü'l-Adeviyye, Seyyid Ahmed er-Rufâ'î; Dersa'âdet'de Eyyûb el-Ensârî, Hâlid bin Zeyd, ashâb-ı kiramdan Ka'b, Muhammed el-Ensârî, Âmir Abdu's-sâdik, Abdullah el-Hıdrî, Üsâme bin Zeyd, Abdül-Ensârî, Ebu Şeybetül-Hudrî, Amr bin el-As, Vehb bin Huşeyr, Süfyan bir Atebe. (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1316, ss. 27-30)

Söz İstanbul'a geldiğinde yukarıda isimleri sayılan zatlardan hangi mahalde veya hangi camilerin hazirelerinde defnedildikleri bilgilerine de yer verilmiştir. Burada ayrıca Osmanlı padişahlarından kabri İstanbul'da olanların isimleri sayılır. Ardından Osmanlı

meşhurlarından kimi zatların İstanbul'daki kabirlerinin yerleri de bildirilir. Bunlar Merkez Efendi, Şemseddîn-i Sivâsî, Nûrî Efendi, Şeyh Murad-ı Nakşibendî, Ümmî Sinan, Kaşgârî Abdullah Efendi, Küçük Emir Efendi, Seyyid Ahmed el-Buhârî, Çoban Dede, Mimi Can Efendi, Kazasker Abdurrahmân Efendi, Çelebi İbrahim, Şeyh Erdebîlî, Ali Kuşçu, İbni Kemâl, Şeyh Ebu'l-vefâ, Bukağılı Dede, Osman Baba, Şeyh-i İlahî, Hüsameddin-i Uşşâkî, Seyfullâh Efendi, Sünbül Efendi, Nûreddîn-i Cerrâhî, Beşir Ağa, Ferah Dede, İsmail Ankaravî, Alemdâr Baba, Sünbüllü Ali Efendi, Koyun Baba, Sabır Hatun, Lala Baba, Hoca Hamza, Bayrakdar Baba, Dügümlü Baba, Abdüsselam Efendi, Yahya Efendi, Cihangirli Hasan Efendi, Şeyh Nasûhî, El-Hac Ali Rızâ Efendi, Hacı Süleyman Efendi, Selami Ali Efendi, Sarı Gazi Dede, Durmuş Baba. (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1316, ss. 30-32)

Kahire'de, İmâm Şâfi'î, İmâm Şâtîbî; İskenderiye'de İbni Hâcib, Yozgatlı Âkif Paşa; Buhara, Şeyh Bahaeddîn-i Velî; Hindistan, Celâleddîn Ekber Han; Semerkand'da İmam Muhammed Buhârî; Afganistan-Gazne'de Mahmûd-ı Gaznevî; Herat'ta Sadeddîn-i Taftazânî, Molla Abdurrahmân-ı Câmî, İmâm Fahreddîn-i Râzî; Hemedan'da Ebû Ali bin Sinan; İran-Tus şehrinde İmâm Rızâ, Harun Reşîd, İmam Muhammed Gazâlî, Firdevsî-i Tûsî, Hasan bin İshâk; Şiraz'da Şeyh Muslihuddîn Sa'dî, Hafız Muhammed Şemseddîn-i Şîrâzî; Ankara'da Hacı Bayram-ı Velî, Şeyh Süleyman Velî, Muhammed Ali Efendi, Kırşehir-Hacıbektaş kasabasında Hacı Bektaş-ı Velî, Balım Sultan; Yozgat'ta el-Hac Ali Efendi, Nohudlu Baba, Arab Dede, Çapanoğlu Ömer Ağa ve oğulları, Mustafa ve Süleyman beyler ve oğulları. (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1316, ss. 32-34)

Söz Yozgat'a geldiğinde, Yozgat ve civar bölgelerde yaşamış ve tanınmış alim, hoca, evliya ve sanatkarlarla devlet erkanında görev yapmış önemli isimler tek tek öne çıkan yönleri ve künyeleriyle sıralanır. Ardından Kastamonu, Bursa, Kütahya, Gelibolu, Konya, Bor, Adana, Çorum, Erzurum, Burdur, Isparta ve Tarsus'taki meşhur zatların isim ve künyelerine yer verilir. Liste oldukça uzun olduğu için buraya hepsini almak mümkün olmamıştır. (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1316, ss. 34-38)

Aynı yerin hemen devamında tarihteki meşhur zat ve bunların ilişkili olduğu yerlerden bahsedilir. Burada ismi geçen yer ve zatlardan bazıları şunlardır: Kadim Mısır hükümdarları Sesostris ve III. Tutmosis, Aminofis; Asur devleti yöneticileri Ninos, Semiramis; Babil hükümdarı Nemrud ve Buhtu'n-Nasr; Pers hükümdarı Keykavus, Keyhüsrev, Keykubad ve Dahhak, Dara; Makedonya hükümdarı İskender (Büyük Aleksandır), Hun reisi Atilla; Batı Roma imparatoru Sezar; Konstantin hükümdarı; Şam'da Emevîlerden Yezid; Vâsıt şehrinde Haccâc; Mekke'de Abbâsî halifelerinden Ebû Cafer el-Mansûr; Çin'in Çin-çu şehrinde Moğol hükümdarı Cengiz; Semerkand'da Timurleng; Madrid'de Kastila kralı Ferdinand; Paris'te Napolyon. Cümle bitmeden devam edecek şekilde tarihte meşhur yer ve zatlara birlikte bazı tarihi mekân ve harabeler de sayılmaya devam edilir: Şam'a yakın Hz. Süleyman'ın payitahtı olan Palmir ve onun batısında bulunan Heliopolis; Bahr-ı Lut civarında Sodom; Babil, Medayin, Astahar, Tus, Ani, Ahlat, Revan, Truva, Tir, Defne, Side, Pompeipolis, Kladiopolis, Magnesia, Sardes, Yerepolis, Efes, Bergama, Nike (İznik), Kartaca. Bu isimlerin sıralanma sebebi, dünyanın

faniliğine vurgu yapmaktır. Yukarıdaki zat, mekân ve harabeleri sayan müellif, *zamanında bu yerlerde meşhur kahramanlarla birlikte binlerce, hatta milyonlarca insan yaşarken bunların bugünkü durumları, lisan-ı hâl ile dünyanın faniliğine ve geçiciliğine dair bizi ikaz etmektedir*, diyor. (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1316, ss. 38-43) Burada Yûsuf Ziyâ'nın farklı kıta, ülke ve bölgelerden; tarihin farklı dönemlerinden isimler sıralaması; bunların meşhur özelliklerine değinmesi ve ayrıca kimilerinin Latince isimlerini de zikretmesi dikkat çekiyor. Burada müellifin temel maksadının, böylesine meşhur yerlerin bile bugün küçülmüş, harabeye dönmüş veya tamamen yok olmuş olmalarından hareketle, dünyanın faniliğini vurgulamak olduğu anlaşılıyor. Bunu yaparken 5-6 sayfa boyunca yok olmuş veya olmaya yüz tutmuş yerlerin isimlerini sıralaması ise ayrıca dikkat çekiyor.

Burayı takip eden paragrafta 'her nereye bakılsa insanı hayrete düşürecek şeyler görüldüğü; bunları görüp de Allah'ın azametini, kudretini, ezeliyyetini, birliğini, tasdik etmemenin ve insanın acziyyetini itiraf etmemenin akıl sahibi bir kimse için mümkün olmadığı' (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1316, s. 43) söyleniyor. Eserde yaklaşık 43 sayfa boyunca sıralanan bütün bilgilerin ardından gelen bu paragraf, sanki öncesindeki bütün bilgilerin bu paragrafı vurgulamak için yazıldığı, Allah'ın kudret ve azametini vurgulamak maksadıyla kurgulandığı izlenimi oluşturuyor. Eser boyunca başlık, bölüm gibi ayrımların olmayıp bilgilerin ardı ardına sıralanması da bu fikrin oluşmasında etkili oluyor.

Şair, hemen akabinde kendisine bütün bu ibret-amiz manzara karşısında ikaz ve ihtarda bulunarak şunları söylüyor: "Ey rûhum, bunda ibret al. Mâzini, hâlini ve müstakbelini tefekkür eyle. Dâimâ ol Hayy ve Bâkî ve Hâkim-i mutlak olan Hak sübhânehu ve teâlâ hazretlerini tevhid ü tesbih ü tezekkür kıl ki hakikat-i insâniyyeye vâkıf, bir dereceye kadar kudret, azamet-i samedâniyeyi müdrîk ve ârif olasın." (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1316, s. 43) Bu ifadeler, devamında bulunan ve konuya uygun bir beyitle neticelendirilir:

Bu ne 'izzet ne 'alâdır yâ Rab

Bu ne hayret ne kazâdır yâ Rab (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1316, s. 43)

Buraya kadar daha ziyade tarihî ve doğal güzelliklerden; bunların ihtişamı, tarihî ve mevcut durumları gibi hususlardan bahseden ve bunlardan Allah'ın azametinin okunmasını telkin eden müellif burada yönünü -kendi ifadesi ile- eski dünyadan yeni dünyaya çevirir: "Nazar-ı dikkat ve 'ibretle bir de yeni 'âleme bak, bak ki eski şehirlerin yerine kâ'im olmak üzere onlardan daha şenlikli, onlardan daha ma'mûr, onlardan daha meşhûr nice şehirler, beldeler, kasabalar, karyeler, kâşâneler, eserler göreceksin..." (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1316, s. 43) Bunlardan da anlaşıldığı üzere Yûsuf Ziyâ, buradaki tasvirlerini de yine okuyucunun dikkatini Allah'ın kudret ve azamenite ibret nazarıyla bakabilmesi için yapmaktadır.

Yûsuf Ziyâ yeni dünya tasvirine, yaklaşık 2 milyon nüfuslu olduğunu söylediği Müslümanların halifesi ve Osmanlı devletinin padişahı olarak tanımladığı bununla birlikte klâsik tarzda çeşitli saygı ve tazim ifadeleriyle methettiği Sultan 2. Abdülhamîd Han ve payitaht olması dolayısıyla İstanbul üzerinden başlıyor. Burada İstanbul önce Osmanlı ve İslam başkenti olarak tanımlanarak dünyanın en seçkin konumunda olması,

havasının, doğasının, lisanının, iklim ve letafetinin güzelliği ile övülüyor. Daha sonra Yıldız, Beşiktaş ve Çırağan sarayları; Beylerbeyi, Göksu, Kağıthane kasırları; Süleymaniye, Fatih, Beyazıt vb camileri; çeşitli çeşme, bina, banka, otel, okul ve diğer devlet daireleri ile tasvir ve methediliyor. Akabinde çeşitli Avrupa, Asya ve Amerika ülkelerinin başkentleriyle büyük şehirlerine ve buralardaki büyük yapılarına/saraylarına değiniliyor. Mesela, İngiltere, Londra, Londra Sarayı; Fransa, Paris, Alize Sarayı; Rusya, Petersburg Sarayı; Almanya, Berlin Sarayı, İmparator Kasrı; Avusturya, Viyana, Viyana ve İmparator sarayları; Vatikan Sarayı; İspanya, Madrid; Portekiz, Lizbon; Belçika, Brüksel; Hollanda, Amsterdam; Danimarka, Kopenhag; İsviçre-Norveç, Stokholm; Romanya, Bükreş; Yunanistan, Atina; Sırbistan, Belgrad; İran, Tahran; Çin, Pekin; Japonya, Miyakoya; Afganistan, Kâbil; Buhara, Hindistan, Kalküta; Keşmir, Haydarâbâd; Amerika, Waşington, Newyork, Brooklyn, Şikago, San Francisco, New Orleans (Orlean-ı cedide); Mexico, Gudalajara, Queretaro; Kolombiya, Bogota; Brezilya, Rio De Janerio; Avusturalya, Sidney; Sumatra, Açe; Mısır, Kahire, İskenderiyye; Fas, Marakeş; Zengibar; eski başkentlerden: Rusya, Moskova; Devlet-i Aliyye, Bursa; Abbasi, Bağdad; Emeviyye, Şam; Selçuklu, Konya; İsfahan, Hokand, Belh, Selahik, Manastır, Yanya, Üsküp, İşkodra; Fransa, Bordo, Liyon, Marsilya; Avusturya, Budapeşte, Prag; İtalya, Napoli, Venedik, Floransa; Almanya, Danzig, Strazburg; İngiltere, Liverpool, Manchester, Edinburg, Dublin; Rusya, Odesa, Sivastopol; İspanya, Barcelona; Asya'da Devlet-i Aliyye'nin, İzmir, Beyrut, Halep, Ankara, Adana, Kayseri, Yozgat, Tokat, Amasya, Samsun, Çorum, Niğde, Sivas, Diyarbakır, Musul. (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1316, ss. 43-50) Bütün bu yer isimleri teker teker sayıldıktan sonra konu şu şekilde hitama erdiriliyor: "... beldeleri, zîb ü zîvere müstağrak nazeninleri indirircesine her birisi bir tavr-ı hareketde nazargâh-ı temâşâ ki arz-ı didâr ediyor ve terakkîyat u masnû'ât-ı beşeriyyenin âsâr-ı 'adide-i cedîdesini gösteriyor." (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1316, s. 50) Yani müellifin bunca yer ismini ayrı ayrı, nüfuslarını ve yerlerini belirterek saymasının maksadı, bunların taşıdığı sayısız büyük yapı ve güzelliklerle insanoğlunun ortaya koyduğu sanatı yansıtıyor olmalarını ifade edebilmektir. Bununla varılmak istenen temel maksat ise, insanı da yaratan Allah'ın kudret ve sanatını ifade etmektir.

Çin seddi, Mısır piramitleri, Meksika piramidi, Apollo Heykeli, Çemberlitaş, Dikilitaş gibi yapıların, insanların fen ve sanat dallarında ileri gittiklerinin ancak bunların dahi ilahî musibetler karşısında aciz kaldığı dile getiriliyor. (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1316, ss. 51-52)

Kitabın sonunda Yûsuf Ziyâ yine ibret alınması maksadıyla ders ve ikaz mahiyetinde cümlelerle kitabını tamamlıyor. Eserini üç kelime ile özetlemenin mümkün olduğunu ifade ederek bu kelimeleri ve muhtevalarını -özetle- şu şekilde anlatıyor:

"Mâzî, hâl, müstakbel..."

Mâzî, karanlık bir şekilde duruyor, hayallerden hatıralardan, fikirlerden, nazarlardan, tasavvurlardan uzaklaşıyor.

Hâl, her an mâzîye dönüşüyor ve hükümleri sürekli olarak değişiyor.

Müstakbel, mâzînin ve hâlin tabii çocuğu gibidir. Her an yaklaşarak önce hâle ardından mâziye dönüyor ve ardından yok oluyor.

Mâzî, sonsuz bir sessizlik yeridir, asıldır, kadîm, kavîm ve kavîdir. Kadîm olan Allah'a ulaşan ve onda son bulandır. Hâl ve müstakbeli anbean miktânîs gibi çekip yuttuğu için kavîdir. Fani olan her şey daima mâziye karışıp yok oluyor. Yine o mâzî denen miktânîsîm kuvvetindedir ki yaratılmışların en azizi olan insan bile aldığı her nefeste mâziye karışıyor, ölüme vusulden ve yokluğa karışmaktan kendini kurtaramıyor.

Mâzîsine ve müstakbeline dikkat ve ibretle bakabilen bir akıl sahibi için beyhude geçen nefesine üzülmemek mümkün müdür? Mâzînin kuvvetini, hâl ve müstakbelin kadr ü kıymetini takdir etmek ne büyük bahtiyarlık, ne yüce basiretiliktir!" (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1316, ss. 52-53)

Görüldüğü üzere burada da yazarın temel maksadı, insanları içinde buldukları anı doğru yaşamaya ve doğru değerlendirmeye teşvik etmek, görev ve sorumluluklarının bilincinde olmaya davet etmektir. Kitap bu ikaz ve tenbihin hemen altında eserinin bitiş tarihini veriyor:

"Adana, fi 21 Muharrem sene 316 ve fi 28 Mayıs sene 314" (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1316, s. 53)

Yukarıda bitiş tarihi yer almakla birlikte kitap burada son bulmaz. Eser, bunun hemen devamında yer alan "Hâtîme" başlıklı ve 16 beyitlik manzume ve devamındaki hata-savab cetveli ile tamamlanmaktadır.

"Hayrânım hayrânım ey kerem-kâr
Yok 'âlemde senden gayrı diyâr

...

Niyâzını 'abdinin kabûl kıl
Bi-hakk-ı 'ulüvv-i câh-ı muhtâr" (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1316, s. 54)

Yûsuf Ziyâ, matla ve makta beyitleri yukarıda yer alan manzumede Allah'a meth, niyaz ve dua cümleleri sıralıyor. Baktığı her bir eserde Allah'ın kudret, kuvvet ve yaratma sanatını gördüğünü; gördüğü her şeyde ibret alınacak nice şeyler olduğunu ifade ediyor. Dünyaya yüzeysel olarak baktığını ve gördüklerini yazdığını; tamamını yazmanın kitaplara sığmayacağını ancak arif olanın bu kadardan da anlayacağını dile getiriyor. Allah'ın lütfu sayesinde eserini yazmaya muktedir olduğunu ifade ederek Allah'ın bu kudreti kendisinden ve kaleminden esirgememesini niyaz ediyor. Tekrar Allah'a hayranlık ve kendi aczine dair duygularını ifade ettikten sonra Hz. Peygamber'e de salat ve selam gönderiyor. Son olarak Sultan Abdülhamid Han'a zafer vermesi, üzüntü ve keder vermemesi için Allah'a dua ederek ve dualarının kabulünü niyaz ederek manzumesine ve eserine son veriyor. (Yûsuf Ziyâ Yozgadî, 1316, s. 54)

Yukarıdaki tafsilatlı muhteva açıklamasında da görüldüğü üzere, eser boyunca konular arasında ani geçişler yapılıyor. Bir hususa değinileceği zaman konuyla ilgili verilmek istenen örnekler oldukça uzun, hatta sayfalar boyunca sıralanıyor. Ayrıca konular başlıklarla da ayrılmamış durumda. Bu düzen, eserin anlaşılmasını, konuların takibini

zorlaştıran bir yapı sunuyor. Ayrıca herhangi bir yapı veya yer ismi verileceği zaman nüfusu, konumu, özellikleri, önemli yapıları gibi orayla ilgili başkaca bilgiler de cümle içine dahil edildiği için eserin geneli uzun ve nispeten takibi güç cümlelerle kurulmuş vaziyette. Bu sebeple eser karışık duruyor. Ayrıca cümleler sonuca çok geç bağlandığı için yine takibi zorlaşıyor.

Ancak, eser boyunca devam eden bütün bu meşhur zatlar, coğrafi, tarihî, kültürel bilgiler, doğal ve beşeri yapılar, kıtalar ve ülkelerle ilgili bilgi ve övgüler hep bir ve aynı noktaya bağlanıyor: Allah'ın kudret, azamet ve sanatını görmek; O'nun yarattıklarına ibret nazarıyla bakabilmek. Yûsuf Ziyâ'nın 54 sayfalık eserini temelde bu maksatla yani Allah'ın kudretini göstermek ve gördüklerimizden ibret alabilmeyi temin etmek gayesiyle kaleme aldığı söylenebilir. Müellif eser boyunca sıraladığı yüzlerce meşhur zat, yer, bina, yapı, bölge, kıta, ülke, şehir vb. ismini ve bunların vasıflarını hep aynı noktaya bağlayarak bunca hayranlık uyandıran şeyin tamamının Allah'ın eseri olduğunu vurguluyor. Bazen sayfalar dolusu sıraladığı ve tavsif ettiği hususlar sonunda aynı hususu ifade etmeye bağlanıyor.

Eserde genellikle ve özellikle bazı kısımlarda son derece ağır ve sanatlı, uzun tamlamalardan oluşan bir dil kullanılmıştır. Kitabın ekserisinde dikkat çeken husus yazarın dil ve üsluptaki tercihidir. Bu tür teknik bilgiler veren eserlerin dili genel itibariyle sade, açık ve anlaşılır bir mahiyettedir; keza böyle olması da beklenir. Fakat Yûsuf Ziyâ Bey, genel itibariyle coğrafi bilgiler verip teknik açıklamalar yaptığı eserini sanki edebî bir metin yazıyor yahut sevgiliyi betimliyor muşçasına ağır, sanatlı ve terkiplerle örülü bir dille kaleme almıştır. Mesela:

“bu sebebden ki bize ‘arz ettiği nısf-ı küre-i nûrânisinde dâ'imâ yer yüzünü görüyor, dâ'imâ gördüğümüz dalgalı lekeleri müşâhade ediyoruz, öbür yüz bize geldiği vakit ay karanlığı oluyor ve bundan bir çok zamân evvel küre-i zemîn gibi işbu küre-i kamer dahi ta'ayyüs-i hayvânâta müsta'id olduğu ba'zı müdakkikîn tarafından tahmîn, fakat el-ân hevâ-yı nesiminden hâlî, sudan, mâyi'ât-ı sâ'ireden 'ârî olarak üzerinde hayvân yaşamayacağı gibi âlât-ı cedîde vâsıtasıyla üzerinde birtakım cesim dağlar müşâhade ve mesâha olunuyor, medâr-ı kamer muntikatü'l-ber-vech beş derece olduğu ve kamer her gün mukaddemini tulû'undan takrîben elli bir dakika sonra tulû' ettiği anlaşılıyor.” (Yûsuf Ziyâ Yozgadı, 1316, s. 8)

Sonuç

Yûsuf Ziyâ Bey tarafından 21 Muharrem 1316 (11 Haziran 1898) tarihinde kaleme alınan *Temâşâ-yı Âlem*, müellifin özellikle tarih, fizikî, siyasî ve beşerî coğrafya ile genel kültür alanlarındaki birikimini göstermesi bakımından önemli bir eserdir. Kitap, meşhur zatlar, kıta, ülke, bölge ve şehirler, okyanus, deniz, nehir ve göller, doğal veya insan ürünü büyük ve önemli yapılar hakkında tanımlayıcı ve bilgilendirici muhtevasıyla dikkat çekmektedir. Bunlar hakkında dönemin şartlarında verdiği bilgiler eserin yazıldığı yıllarda dünyanın meşhur yer ve yapılarının durumları ve bunlar hakkında bilinenleri bugüne taşıyor olması da eseri önemli kılan başka bir tarafıdır.

Bununla birlikte eserin temel yazılma gayesi, muhtevasının çoğunu, hatta neredeyse tamamını oluşturan ve yukarıda zikredilen yer ve yapılarla ilgili bilgi vermenin tamamen

dışındadır denilebilir. Müellif, bütün bu bilgilendirmeleri, tanım, tarif, tavsif ve tasvirleri aslında Allah'ın kudret, azamet ve kuvvetini ifade edebilmek için sıralıyor. Yani asıl gayesi Allah'ın yaratma sanatını, kudret ve yüceliğini anlatmak olan yazar ilginç bir yol seçmiş durumda. Önce dünyanın bütün kıta, ülke ve bölgelerindeki meşhur yer ve yapıları insanda hayret ve merak uyandıracak şekilde anlattıktan ve tarif ettikten sonra bütün bunların en nihayetinde Allah'ın kudret ve yaratma sanatının bir ürünü olduğunu, bunları inşa eden insanların yaratıcısının da Allah olduğunu söyleyerek sözü aynı noktaya getiriyor. Bütün bunlara ibret nazarıyla bakılması gerektiğini vurguluyor. Bilhassa okyanuslar, göller, denizlerdeki büyük gemiler, büyük heykel ve yapıları söz konusu ederken bunların kendi büyüklüklerine nazaran dünya ve evrendeki küçüklüklerini hatırlatarak Allah'ın kudretine ibret nazarıyla bakılmasının lüzumunu hatırlatıyor.

Eserin dilinin süslü nesre yakın olduğunu daha evvel ifade etmiştik. Eserde böyle bir dilin tercih edilme sebebinin de kitabın zikredilen yazılma sebebine bağlı olduğu söylenebilir. Allah'ı ta'zîm ve tekrîm etmek, eşyaya ibret nazarıyla bakmayı salık vermek maksadıyla yazılmış olan eserde, buna bağlı olarak sanatlı cümleler, Arapça ve Farsça kelimelerle kurulmuş uzun terkipler, sayfalarca süren uzun cümle ve örneklendirmeler dikkat çekiyor. Dolayısıyla gerek muhteva gerekse planlama açısından eser, benzerine az rastlanır türden bir kitap olarak karşımıza çıkıyor.

Kaynaklar | References

- Abdulkadiroğlu, A., & Özkan, F. H. (1994). *Yozgat Meşhurları*.
- Abdulkadiroğlu, A., & Özkan, F. H. (2000). Osmanlı Dönemi Yozgathı Şeyhler, Bilim Adamları ve Şairler. İçinde *Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı* (ss. 74-76).
- Celepoğlu, A. (2013). *İbnülemin Mahmud Kemâl İnâl, Son Asır Türk Şairleri*. AKMB Yayınları.
- Çelik, B. (2012). *Yusuf Ziya Bey ve Birinci Mecmu'â-i Eş'ârım Yâhûd Nevbahârım; İnceleme-Metin*. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Ekinci, R. (2022). Bârîka-i Te'essür. İçinde *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/barika-i-teessur-ziya-tees-1270>
- Ekinci, R. (2023). *Vâveylâ-yı Peder Yâhud Evlâd Acısı*. İksad.
- Özbek, A. (2022). Tabsıra Yâhûd Adana Temâşâsı. İçinde *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/tabsira-yahut-adana-temasasi-yusuf-ziya-yozgadi>
- Özer, F. (2022a). Kastamonu, Küre, İnebolu Temâşâsı. İçinde *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/kastamonu-kure-inebolu-temasasi-ziya>
- Özer, F. (2022b). Mir'ât-ı Muhammediyye ve Menâkıb-ı Ahmediyye. İçinde *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/mir-at-i-muhammediyye-ve-menakib-i-ahmediyye-ziya>
- Özer, F. (2022c). Temâşâ-yı Âlem. İçinde *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/temasa-yi-alem-ziya>
- Özer, F. (2022d). Temâşâ-yı Celâl-i Hudâ. İçinde *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/temasa-yi-celal-i-huda-ziya>
- Özer, F. (2022e). Zemzeme-i Zafer. İçinde *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/zemzeme-i-zafer-ziya-yusuf-ziya>
- Özger, Y. (2010). *Sicill-i Ahvâl Deflerine Göre Osmanlı Bürokrasisinde Yozgathı Devlet Adamları*. IQ Yayınları.
- Özger, Y. (2011). Yusuf Ziya Yozgadhı ve Temaşâ-yı Celâl-i Hudâ Adlı Eseri. *Karadeniz Araştırmaları*, 28(28), Article 28.
- Özger, Y. (2019). Yozgadhı, Yusuf Ziya. İçinde *DİA: C. Ek-2* (s. 675).
- Tavşancioğlu, A. (2011). *Şu'arâ-yı Bozok*. Kün Yayıncılık.

- Turan, M. (2022a). Medâr-ı Mükâleme. İçinde *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*.
<https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/medar-i-mukaleme-arabi-ve-farisi-ve-turki-ziya>
- Turan, M. (2022b). Müntehabât-ı Şeh-nâme-i Firdevsî-i Tûsî. İçinde *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/muntehabat-i-sehname-i-firdevsi-i-tusi-ziya>
- Yıldırım, İ. (2020). *Yûsuf Ziyâ Yozgadî, Mir'ât-ı Muhammediyye ve Menâkıb-ı Ahmediyye*. Kimlik Yayınları.
- Yıldırım, İ. (2021). Evsâf-ı Seniyye-i Hamidiyye'den Bir Şemme. İçinde *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/evsaf-i-seniyye-i-hamidiyye-den-bir-semme-ziya>
- Yûsuf Ziyâ Yozgadî. (1314). *Temâşâ-yı Celâl-i Hudâ*. Vilayet Matbaası.
- Yûsuf Ziyâ Yozgadî. (1316). *Temâşâ-yı Âlem*. Cemal Efendi Matbaası.